

سبک زندگی قرآنی و فضای مجازی

تاریخ دریافت مقاله: مرداد ۱۳۹۹

تاریخ پذیرش مقاله: شهریور ۱۳۹۹

یوسف مظفری، سهیلا کوشا

^۱ دانشجوی کارشناسی ارشد، حقوق، گرایش حقوق بین الملل، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه پیام نور واحد تهران جنوب، تهران، ایران
^۲ استادیار، گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه پیام نور واحد تهران جنوب، تهران، ایران

نویسنده مسئول:

یوسف مظفری

چکیده

محیط همواره یکی از مهم ترین ابعاد موثر در تربیت به طور مستقیم در فرایند تربیت دخالت داشته است. نقش سازنده و یا مخرب محیط تربیتی و راهکارهای بهبود و ارتقای سطح اثرگذاری آن در تربیت باید مورد توجه مربیان و والدین باشد تا بتوان ضمن آن به نتایج تربیتی مثبت دست یافت. این مسئله در فرهنگ دینی اسلام نیز به طور قابل توجهی مورد عنایت قرار دارد. امروزه با توجه به گسترش سریع محیط های مجازی از قبیل اینترنت، گوشی های همراه، شبکه های اجتماعی و ... محیط تربیتی جدیدی به نام فضای مجازی به وجود آمده که به طور قابل ملاحظه ای افراد مختلف به ویژه کودکان و نوجوانان را با خود مرتبط کرده و تأثیرات مستقیم و غیر مستقیم بسیاری در تربیت مخاطبان خواهد گذاشت. این نوشتار سبک زندگی قرآنی را با تأکید بر فضای مجازی مورد توجه قرار داده است. از جمله ویژگی های چالش برانگیز تربیت در فضای مجازی می توان به خاستگاه غربی داشتن آن، نامحدود بودن و غیر قابل کنترل بودن، تضاد فرهنگ ها در فضای مجازی، در خطر بودن حریم خصوصی کاربران، تشخیص ناپذیری هویت، جرایم علیه عفت و اخلاق عمومی، سرمایه گذاری دشمن در جبهه فضای مجازی و جنگ نرم، آثار سوء فضای مجازی بر اخلاق کاربران و ... اشاره کرد. همچنین فرهنگ سازی استفاده بهینه و درست از امکانات فضای مجازی، آشنا کردن متولیان تربیت با خطرات فضای مجازی، تولید و توسعه تولیدات فرهنگی متناسب با دین در فضای مجازی، نظارت و همراهی با فرزندان در استفاده از فضای مجازی، جایگزینی فرهنگی، تقویت عقاید، بصیرت بخشی و آگاهی دادن به کاربران و ... از جمله راهکارهایی است که بررسی آیات قرآن کریم و سیره رضوی ما را بدان رهنمون می کند.

کلمات کلیدی: سبک زندگی قرآنی، محیط تربیتی، فضای مجازی، تربیت دینی.

مقدمه

دنیای رسانه ای جهان امروزی موضوع تربیت فرزندان را به شدت تحت تأثیر خود قرار داده و نگرانی های بسیاری برای خانواده های جامعه اسلامی پدید آورده است. گسترش رسانه های دیجیتال و فضاهای مجازی بدون فرهنگ سازی و آمادگی ذهنی قبلی تا حدودی در فرهنگ جامعه اسلامی تأثیر گذار بوده و امروزه به یکی از دغدغه های بزرگ خانواده ها و مجامع فرهنگی دلسوز تبدیل شده است. امروزه وبگاه ها و وبلاگها، اتاق های گپ و تالارهای گفت و گو، شبکه های اجتماعی و دوست یابی، پست الکترونیکی و موبایل ها که پیامک و بلوتوث دریافت یا ارسال می کنند از جمله مهم ترین محیط های مجازی محسوب می شوند که آسیب ها و امور غیر اخلاقی بسیاری را سبب می شوند. شبکه های اجتماعی و دوست یابی امروزه به طور گسترده ای مورد استقبال کاربران اینترنت و وب قرار گرفته اند. شبکه های اجتماعی همچون اتاق های گپ و تالارهای گفت و گو امکان تعامل گسترده افراد با یکدیگر را فراهم می کنند، علاوه بر این که افراد در این شبکه ها از ابزار ارتباطی دیگری نیز برخوردارند. بازی های رایانه ای و برخط نیز به عنوان سرگرم کننده ترین بخش فضای مجازی می تواند یکی از تهدیدهای دنیای رسانه ای امروز باشد. به ویژه بازی های تعاملی و به طور خاص، بازی های تعاملی بر خط که کاربران علاوه بر این که با افراد بسیاری مواجه می شوند، از آزادی عمل بیشتری برای حرکت و تعامل با دیگران و رایانه برخوردارند. فضای مجازی و رسانه های دیجیتال امروزی، از ظرفیت های گسترده ای برخوردار است که ضرورت وجود راهکارهای تربیتی را تقویت می کند. فضای مجازی محیط بی مرزی است که فقدان نکات تربیتی در کنار آن و بی توجهی به امر تربیت فرزندان، به ویژه تربیت دینی و اخلاقی آنان می تواند بحران های عدیده ای به وجود آورد و باعث تشدید تضادهای اجتماعی شود. فناوری های اطلاعاتی به دلیل نفوذ در ابعاد مختلف، سبک زندگی جامعه را تحت تأثیر قرار داده، الگوی اوقات فراغت را به ویژه در رده های پایین تر سنی متحول کرده، و راه های دسترسی به اطلاعات و دانش را جابه جا کرده اند (ابراهیم آبادی، ۱۳۹۰: ۱۰۷).

همچمه های انحرافات تربیتی و اخلاقی این مطلب را همواره در اذهان فعالان عرصه تربیت مهم جلوه می دهد که باید هر چه سریع تر راهکارهای مهم مقابله با انحرافات احتمالی فضای مجازی و رسانه ای، ارائه و عملیاتی شود تا تربیت همچنان در محیط حقیقی خانه و مدرسه و اجتماع و متناسب با فرهنگ اسلامی فرزندان این مرز و بوم صورت گیرد، نه این که کودکان و نوجوانان جامعه اسلامی تحت فشارهای شدید و بمباران نظام رسانه ای و فضای مجازی غربی تربیت شوند.

۱- مشکلات و آسیب های ناشی از استفاده از فضای مجازی در خانواده

۱-۱- مشکلات اعتقادی معرفتی (وارد کردن شبهات در دین یا تمسخر و استهزاء بزرگان دینی و ...) دشمنان اسلام با ایجاد سردرگمی و بحران معرفتی اخلاقی در جوانان و القای فرهنگ و عقاید بیگانه بر ایشان در فضای مجازی و شبکه های اجتماعی، جنگ نرم به راه انداخته اند.

۱-۲- مشکلات روحی (ناراحتی و افسردگی، تشویش و اضطراب، عدم اطمینان و آرامش و ...)

در عصر حاضر با نفوذ زیاد اینترنت و فضای مجازی به زندگی و هجوم اخبار و اطلاعات، ممکن است افراد دچار اضطراب شوند؛ چون بسیاری از مطالبی که در این فضا منتشر می شود، با بزرگ نمایی مشکلات، آن ها را همیشگی و حل نشدنی جلوه می دهد؛ برای نمونه اخبار زلزله، خشکسالی و بحران بی آبی، مشکلات اقتصادی، مشکلات جوانان همچون بیکاری و افزایش سن ازدواج به موجب پدید آمدن مشکلات روحی و ناامیدی می شود.

۱-۳- مشکلات رفتاری در خانواده و جامعه

حفظ بنیان خانواده در گرو پایبندی به اخلاق است و اخلاق نیز وابسته به ایمان است. فرد بی ایمان به دلیل تسلیم شدن در برابر خواسته های نفسانی، گرفتار مفاسد اخلاقی می شود.

فضای مجازی، دسترسی به اعمال غیراخلاقی و خلاف شرع را میسر می کنند؛ برای نمونه، ممکن است افراد متأهل، در فضای مجازی به اعمال غیراخلاقی نظیر ارتباط با نامحرم روی بیاورند. می توان گفت نداشتن صداقت با همسر و بی ایمانی، عامل چنین رفتاری است. ارتباط نامشروع افراد مجرد با یکدیگر و حتی اعمال غیراخلاقی دیگر چون همجنس گرایی نیز نشانه بی صداقتی در ایمان است.

بسیاری از مطالب فاسد با استفاده از ترفندهای تبلیغاتی مانند جوک های مستهجن به صورت هدفمند در فضاهای مجازی، سایت ها و شبکه های اجتماعی منتشر می شود. بدین ترتیب، فحشا و فساد در خانواده رواج می یابد و درنهایت بنیاد خانواده فرومی پاشد و سلامت و امنیت اخلاقی و روانی جامعه به خطر می افتد. همچنین، بسیاری از سودجویان با برانگیختن حس

کنجکاو افراد. افزون بر طالبان این پیام‌ها، اقشار عمومی را نیز در معرض این مطالب مخرب قرار می‌دهند و چون تعداد زیادی از مردم، به ویژه نسل جوان، در این شبکه‌ها فعالیت می‌کنند با دست کم مخاطب آن به شمار می‌روند، این موضوع نقش مهوسی در انحراف آنان دارد. استفاده ناآگاهانه از فضای مجازی و به عبارتی، نداشتن سواد کاربری فضای مجازی، موجب بروز مشکلات دیگری چون تجسس در امور دیگران، غیبت، تهمت و حرمت شکنی، سوء ظن و اشاعه فحشا در جامعه می‌شود. یکی از مشکلاتی که امروزه با ورود فضای مجازی به زندگی انسان پدیدار شده، انتقام و کینه توزی است؛ برای مثال ممکن است افراد برای انتقام جویی از فردی که در حق ایشان اشتباهی مرتکب شده است، عکس‌های خانوادگی او را منتشر کنند و از این راه، حرمت خانواده را نیز بشکنند.

فضای مجازی با جذابیت‌های گوناگون، افراد را به خود جلب می‌کند، موجب غفلت آن‌ها از یکدیگر می‌شود و در ارتباطات آنان با یکدیگر اختلال ایجاد می‌کند. به بیانی دیگر، انزوای فردی و قطع شدن ارتباط کلامی، از مشکلات اساسی در استفاده نادرست از فضای مجازی است. دشمنان اسلام و منافقان باترویج سبک زندگی غربی در فضای مجازی می‌کوشند ارتباط کاربران را با ارحام و حتی پدر و مادر قطع کنند.

افرادی که اعتماد به نفسشان ضعیف است و کرامت انسانی خود را نادیده گرفته‌اند، به تظاهر در شبکه‌های اجتماعی اقدام می‌کنند و با خودنمایی و به اشتراک گذاشتن تصاویری از زندگی شخصی مانند خانه، خودرو و ... سعی می‌کنند توجه دیگران را جلب کنند. یکی دیگر از ویژگی‌های این افراد، هدف نداشتن در زندگی است؛ به همین دلیل نیز مدت زیادی از وقت خود را در فضای مجازی سپری می‌کنند (اعتیاد به فضای مجازی). کسانی که عزت نفس ضعیفی دارند، در گفتار خود، ادب و منانت را رعایت نمی‌کنند و در صفحات مجازی با به کار بردن کلمات رکیک و توهین به دیگران، خواری و ذلت خود را به نمایش می‌گذارند.

۲. راهکارهای اخلاقی قرآن و بازخورد آن در ارتقای استفاده از فضای مجازی در خانواده

با توجه به اهمیت نقش قرآن در برآوردن نیازهای روز، در این بخش قصد داریم با تکیه به روش شهید صدر به بررسی بخشی از راهکارهای اخلاقی در ارتقای سواد استفاده از فضای مجازی در خانواده بپردازیم. بدین منظور با بهره‌گیری از آیات قرآن، راهکارهایی برای رفع بخشی از مشکلات ناشی از فضای مجازی ارائه می‌کنیم.

۱-۲- نقش ایمان و اعتقاد واقعی (صداقت در ایمان) در برابر آسیب‌های فضای مجازی (مانند بحران‌های معرفتی) پیامدهای ضعف ایمان و بی‌صداقتی در دینداری، به اجتماع کشیده می‌شود و موجب فساد شخص و حتی جامعه می‌گردد. بنابراین، بی‌ایمانی به خدا و قرآن در فضای مجازی، به فسادهایی چون بحران‌های معرفتی منجر می‌شود. صداقت و ایمان رابطه تنگاتنگی با یکدیگر دارند؛ به گونه‌ای که هرگاه صداقت نباشد ایمان نیز وجود ندارد. خداوند متعال در برخی از آیات قرآن، هرگاه صدق و راستی را از افرادی نفی کرده، بی‌ایمانی آنان را نیز تصریح کرده است؛ برای مثال، در آیه «وَكَيْفَ يَحْكُمُونَكَ وَعِنْدَهُمُ التَّوْرَةُ فِيهَا حُكْمُ اللَّهِ ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَمَا أُولَئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ» (مائده، ۴۳)، بی‌صداقتی یهود را درباره تورات مذمت کرده و آن را با ایمان نداشتن آنان مرتبط می‌داند. در تورات حکم خدا درباره زنا، محصنه آمده بود؛ اما قصد آنان از مراجعه به پیامبر(ص) این بود که اگر پیامبر(ص) در این باره حکم جدیدی داد، ضمن نجات دادن افراد خود از حکم سنگسار، در آینده، به تمسخر ساحت پیامبر(ص) بپردازند و بگویند چگونه قرآن مصدق تورات است، درحالی که احکام متفاوتی دارد و بدین ترتیب، به رد دعوت ایشان به اسلام بپردازند. خداوند متعال نقشه آنان را باطل کرد و با نزول این آیه به بی‌صداقتی یهود در دینشان و در نتیجه بی‌ایمانی آنان تصریح فرمود. این آیه نقش صداقت و راستی و ارتباط را آن با ایمان روشن می‌کند و می‌تواند به اعتقادات، محیط خانواده و فضای مجازی نیز تعمیم یابد. افزون بر این، توجه به داستان پیامبرانی چون یوسف (ع) و ایمان راستین او و داستان قوم حضرت لوط (ع) و عذاب آنان (به دلیل سرپیچی از اخلاق) نیز در ارتقای سواد فضای مجازی اهمیت دارد.

خداوند متعال در آیه ۱۵ سوره حجرات که یکی از مهم‌ترین آیات در بحث صداقت است، صفات مؤمنان را چنین بیان می‌کند: «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ». طبق آیه، مؤمنان کسانی‌اند که به خدا و رسول او ایمان دارند و با جان و مالشان در راه خدا جهاد می‌کنند. مجاهده به اموال و انفس؛ یعنی در راه خدا تا آخرین حد توان در انجام تکلیف مالی کوشیدن. خداوند در پایان این آیه می‌فرماید: «اینان راستگویند». این جمله برایمان مؤمنان، مادام که آن صفات را حفظ کرده باشند، صحه گذاشته و تصدیق می‌کند (رن گ: طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۸: ۴۹۳). بنابراین، ایمان واقعی ایمانی است که در عمل نمودار شود، نه اینکه ظاهری باشد و تنها با

زبان به آن اعتراف شود؛ همان گونه که صداقت نیز در سه بعد گفتار، رفتار و اندیشه محقق می گردد. پس، این آیه نیز شاهدی بر رابطه ایمان و صداقت است.

کاربران فضای مجازی نباید تحت تأثیر اینترنت و شبکه های غیراخلاقی، به ویژه شبکه هایی که معاندان با هدف گمراه کردن مسلمانان و تضعیف اعتقادات انسان پایه گذاری کرده اند، قرار گیرند. همچنین، کاربران تا وقتی که درباره عقاید و اصول دینی خود اطلاعات و دانش کافی ندارند نباید به این فضاها وارد شوند (اقدام فردی).

برنامه ریزان فرهنگی، مبلغان و افراد با ایمان باید از یک سو در برابر شبکه های ضد اعتقادی و ضد اخلاقی ایستادگی کنند و با بستن این شبکه ها از پیشرفت آن ها جلوگیری کنند و از سوی دیگر، برای حفاظت از مبانی اسلام به تشکیل صفحات و کانال های دینی و اخلاقی بپردازند؛ زیرا طبق آیه یادشده مؤمنان واقعی کسانی هستند که در راه دین خدا با مال و جانشان کوشش می کنند.

۲-۲- نقش ایمان به خدا و توکل بر او در رفع مشکلات روحی روانی در فضای مجازی

با توجه به آیاتی مانند: «وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» (آل عمران، ۱۳۹) «الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (رعد، ۲۸)، ایمان حقیقی ناراحتی را از انسان می زداید و از هجوم اضطراب به دل جلوگیری می کند.

انسان باید هنگام هجوم ناراحتی با اتکا به ایمان، خود را از غم رها سازد. افراد باید در رویارویی با جذابیت های رنگارنگ فضای مجازی، با ایمان به خدا و اعتقاد به او از بروز مشکلاتی چون اضطراب، ناراحتی، تشویش و دلهره در خانواده جلوگیری کنند و از فواید فضای مجازی بهره گیرند. آیات قرآن گویای رابطه ایمان با آرامش روانی و درونی و غلبه بر مشکلات است.

یکی از آیات در اهمیت توکل بر خدا، آیه «وَلِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ فَاعْبُدْهُ وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ ۗ وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ» (هود، ۱۲۳) است. این آیه در بیان مقام اعتماد و التجا به خدای سبحان و نیز برای دلگرمی و اطمینان قلب پیامبر اکرم (ص) نازل شد؛ به ایشان می گوید به کار و وظیفه خویش بپرداز و بدان غیب آسمان ها و زمین به دست پروردگارت است. پس، او را عبادت کن و در همه امور، او را وکیل خود قرار ده و بر هیچ سببی از اسباب توکل مکن و خداوند از آنچه می کنند غافل نیست (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۱: ۹۶ و ۹۷).

در مشکلات برآمده از فضای مجازی، انسان باید افزون بر تلاش برای رفع مشکلات، به خداوند متعال توکل کند؛ چون توکل به خدا، صداقت در ایمان را بیشتر می کند و انگیزه فرد را برای حل مشکلات جامعه می افزاید.

۲-۳- نقش تقوا در رفع مشکلات رفتاری در خانواده و جامعه و ارتقای سواد استفاده از فضای مجازی

خداوند متعال برای رفع مشکلاتی مانند اعمال غیر اخلاقی، تهمت، حرمت شکنی، سوء ظن و... راهکار تقوا را معرفی کرده است. طبق آیه شریفه «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ» (توبه، ۱۱۹)، مفهوم تقوا با صدق هماهنگی دارد. خداوند در آیات ۱۱ تا ۲۶ سوره نور به موضوع «افک» اشاره می کند. در شأن نزول آیات آمده که درباره عایشه نازل شده است. داستان آن به طور خلاصه چنین است: فردی از منافقان به نام «عبدالله بن ابی سلول» به همسر پیغمبر، تهمت زنا زد و این شایعه دهان به دهان میان مردم رد و بدل شد تا اینکه به گوش پیامبر رسید. پیامبر (ص) از نادرستی این سخن مطلع بود؛ اما برای تنبیه مسلمانان این آیات نازل شد. خداوند در این آیات از سوره نور، با تکیه بر شأن نزول آن، نکاتی را بیان کرده است. در زیر کارکرد این نکات قرآنی را در فضای مجازی و خانواده بررسی می کنیم.

۲-۳-۱- دوری از تهمت زدن با توجه به آیات سوره نور، نخستین کسی که به همسر رسول خدا تهمت زنا زد، از منافقان بود و با این کار سعی داشت به اسلام خدشه وارد کند. این تهمت به دلیل ضعف فرهنگی، در میان مردم انتشار یافت و نقل مجالس شد. خداوند در آیه «إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَكُمْ بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ» (نور، ۱۱)، عذاب بزرگی را برای تهمت زندگان وعده داده است.

امروزه دسترسی به فضای مجازی بسیار آسان است و کاربران خواسته یا ناخواسته مسائلی از زندگی شخصی خود را به اشتراک می گذارند یا اینکه برخی از اطلاعات شخصی افراد با اغراض مختلفی چون آبروریزی به سرقت می رود و منتشر می شود. گاهی نیز براساس شایعه ای، تهمت های ناشایستی به اشخاص زده می شود. کاربران فضای مجازی با ته تک به تقوا نباید اطلاعات شخصی افراد را در فضای مجازی نشر دهند؛ زیرا این کار نشانه ای از بی صداقتی در ایمان است و طبق آیه، نتیجه شری در پی دارد که دامنگیرشان خواهد شد.

اهمیت این موضوع در قرآن به اندازه ای است که خداوند تکرار آن را با بی ایمانی یکسان می داند: «يَعِظُكُمُ اللَّهُ أَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِهِ أَبَدًا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ، وَيُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ» (نور، ۱۷ و ۱۸). تهمت زندگان بدون هیچ دانش و

آگاهی و حتی بدون هیچ شاهدهی به همسر رسول خدا (ص) تهمت زدند. این تهمت برای شخصیت رسول اکرم (ص) و دعوت مردم به اسلام بسیار خطرناک بود.

گروهی با مقاصد گوناگون به بزرگان جامعه یا افراد مشهور دیگر تهمت می زدند. برخی نیز برای سرگرمی یا به دلیل ضعف فرهنگی به تهمت زدن به افراد معمولی یا حتی ضعیف می پردازند یا به گونه ای عمل می کنند که زمینه تهمت زدن به این افراد فراهم شود. کاربران با الگو گرفتن از قرآن باید مفهوم تقوا را در فضای مجازی رعایت کنند و از تکرار تهمت حتی به افراد معمولی یا ضعیف نیز خودداری کنند.

۲-۳-۲- پرهیز از سوء ظن

«لَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِأَنْفُسِهِمْ خَيْرًا وَقَالُوا هَذَا إِفْكٌ مُّبِينٌ» (نور، ۱۲). خداوند در این آیه مسلمانان را توبیخ کرده است؛ چون وقتی داستان افک را شنیدند، آن را رد نکردند و متهم را برتر از چنین اتهامی ندانستند و گفتند این صرفا افترايي آشکار است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۵: ۱۳۰).

فراگیری اینترنت و فضای مجازی، فرصتی را برای ارتباطات گوناگون فراهم کرده است؛ برای مثال، افراد با حضور در شبکه های اجتماعی و تشکیل گروه ها با یکدیگر روابط مجازی برقرار کرده اند. در این گونه رابطه ممکن است کاربران به بهانه های مختلفی چون ته ست، دچار سوء ظن به یکدیگر شوند. این مسئله پیامدهای ناخوشایندی برای خانواده دارد و باید با خوش بینی، از این امر جلوگیری کرد؛ زیرا خوش بینی فضای خانواده را صمیمی تر و روابط را مستحکم می کند.

۲-۳-۳- دوری از شایعه پراکنی و دامن زدن به شایعات، حتی به طور غیر عمد

«إِذْ تَلَقَوْهُ بِاللَّيْلِ لَمَّا أَتَاهُمْ فَلَقَّوْهُ وَتَقَالُوتٌ بِأَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَتَحْسَبُونَهُ هَيِّنًا وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ» (نور، ۱۵). تلقی قول به معنای گرفتن و پذیرفتن سخنی است که به انسان القاء می کنند. مقید شدن «تلقى» به «السنة» برای آن است که داستان افک صرفا انتقال سخن از زبانی به زبانی دیگر بود؛ بدون اینکه تدبر و تحقیقی درباره آن سخن انجام گیرد. بنابراین، عبارت «وَتَقَالُوتٌ بِأَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ»، عبارت «إِذْ تَلَقَوْهُ بِاللَّيْلِ لَمَّا أَتَاهُمْ» را تفسیر می کند؛ زیرا «قول» عبارت است از سخن گفتن بدون تحقیق و تبیین قلبی که جز دهان هما ظرف و موطنی ندارد و از فکر و اندیشه و تحقیق سرچشمه نگرفته است. باید از شایعه پراکنی در فضای مجازی جلوگیری کرد، به ویژه هنگامی که بدون هیچ تحقیق و اطلاعی، عکس، فیلم با نوشته ای در فضای مجازی منتشر می شود؛ چون این عمل موجب ریختن آبروی افراد می گردد. افزون بر این، کاربر نباید هر چه در فضای مجازی و شبکه های اجتماعی دید یا شنید، برای اعضای خانواده یا دیگر گروه ها در فضای مجازی نقل کند. انسان باید عاقل، حکیم و صبور باشد. گاهی نقل مطلبی بدون آگاهی از پیشینه آن، مشکلاتی را در خانواده به وجود می آورد که باعث شک و دودلی در میان اعضای خانواده می شود. حضرت علی (ع) می فرماید:

«هر چه را شنیدی بدون بررسی برای مردم بازگو مکن که همین برای دروغگویی تو کافی است» (نهج البلاغه، نامه ۶۹).

این حدیث نیز تأکیدی است بر لزوم تحقیق و تفحص پیش از انتشار اخبار در فضای مجازی (برای جلوگیری از شایعه پراکنی). خداوند در آیه «وَلَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ مَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَتَكَلَّمَ بِهَذَا سُبْحَانَكَ هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ» (نور، ۱۶)، شنوندگان تهمت را توبیخ کرده است که چرا موقع شنیدن آن «سبحانک» نگفتید. این عبارت که یک جمله معترضه است، ادب قرآن را می رساند؛ چون قرآن هرگاه بخواهد کسی را منزه از عیبی بداند، اول خدا را منزه می کند.

کاربران فضای مجازی با تمسک به تقوا نباید با شنیدن شایعات و اخباری که درصدد تهمت زدن به دیگران است، به گسترش آنها بپردازند، بلکه باید با نفی آن تهمت، از دامن زدن به آن خودداری کنند.

۲-۳-۴- پرهیز از اشاعه فحشا و شکستن قبح گناه

«إِنَّ الَّذِينَ يَجِبُونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ» (نور، ۱۹). خداوند در این آیه به تهدید تهمت زندگان پرداخته است؛ چون تهمت از مصادیق فاحشه است و اشاعه آن در میان مؤمنان به این دلیل بود که دشمنان دوست داشتند هر عمل زشت و فاحشه ای در میان مؤمنان شیوع یابد. پس، مقصود از فاحشه «مطلق فحشا مانند زنا و افترا و حرمت شکنی است و دوست داشتن اشاعه فحشا و افترا در میان مؤمنان، عذاب الیم را در دنیا و آخرت برای دوست دارنده در پی دارد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۵: ۱۳۲).

حفظ بنیان خانواده در گرو پایبندی به اخلاق و اخلاق نیز وابسته به ایمان است و فردا بی ایمان به دلیل تسلیم شدن در برابر خواسته های نفسانی دچار مفاسد اخلاقی می گردد. در وضعیت بحرانی که انقلابیون مدینه همه افراد بنی امیه (بیش از هزار تن) را از شهر اخراج کردند، امام سجاد(ع)، همسر مروان بن حکم را در کنار خانواده خود پذیرفت و با وجود ظلم و ستم بسیار مروان بر اهل بیت (ع)، از همسر او پذیرایی کرد تا مبادا به او تجاوز شود (قمی، ۱۳۷۵، ج ۲: ۲۶). توجه به سیره عملی

معصومان(ع) که با بخشش و دوری از کینه توزی این گونه از فحشا جلوگیری می کردند، مصداق دیگری برای تأکید بر عدم اشاعه فحشا در فضای مجازی است.

فضای مجازی در گسترش موارد فحشا مانند تصاویر، فیلم ها و ترانه های مبتذل قابلیت های زیادی دارد. کاربران برای دوری از این آسیب ها باید از ورود به چنین شبکه هایی بپرهیزند و با راهنما قراردادن قرآن، از گسترش و اشاعه فحشا و بهتان جلوگیری کنند(اقدام فردی). یکی از معضلات امروز انتشار فیلم های خصوصی افراد، به ویژه افراد مشهور است و همین سرشناس بودن، زمینه کنجکاوی برای دیدن فیلم ها و انتشار هرچه بیشتر آنها را فراهم می کند. باید توجه داشت که بسیاری از این تصاویر عمدا و بدون آگاهی صاحب آن در فضای مجازی پخش شده که علاوه بر حرمت شکنی و آبروریزی برای صاحب آن، موجب عذاب دنیوی و اخروی برای منتشرکنندگان آن است. همچنین، برخی از کاربران بدون رعایت موارد اعتقادی و اخلاقی، در فضای مجازی فعالیت می کنند؛ برای مثال، گردانندگان شبکه های انحرافی و کانال های ضد اخلاقی که با هدف دوست یابی و ... به معرفی افراد به یکدیگر می پردازند. این مورد نیز مصداقی برای این آیه در فضای مجازی به شمار می رود. با توجه به اینکه در تفاسیر عمدتاً تحلیلی کاربردی از داستان انبیاء ارائه نشده است، می توان برای ارائه تبیینی روشن از این داستان ها، با تصویرسازی از آن ها در قالب فیلم، فیلم کوتاه، پویانمایی و ... در فضای مجازی بهره برد و به ارتقای سواد استفاده از فضای مجازی پرداخت. ترویج و انتشار موسیقی های معنوی، محلی، ملی و حماسی در فضای مجازی، احساس معنویت، حب وطن و تعلق خاطر به آن را در افراد بیدار می کند و آنان را متوجه هویت خود می سازد (اقداماتی که باید از طرف افرادی که در این زمینه تخصص دارند و مسئولان فرهنگی انجام گیرد).

۲-۳-۵- حفظ ارتباط با مرتکبان افک و احسان به آنها (بخشش)

« وَلَا يَأْتِي أَوْلُو الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أَوْلَى الْقُرْبَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلِيَعْفُوا وَلِيَصْفَحُوا أَلَّا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ » (نور، ۲۲).

یکی از مؤمنان تصمیم گرفته بود احسان خود را از کسانی که مرتکب افک شده اند قطع کند. در این آیه، خدای تعالی او را از این عمل نهی کرد و سفارش اکید فرمود که همچنان احسان خود را ادامه دهد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۵: ۱۳۴).

در قرآن عفو و گذشت بر مجازات و تلافی اولویت دارد: «خَدِّ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ» (اعراف، ۱۹۹) و یکی از نزدیک ترین راه های رسیدن به تقوا معرفی شده است: «وَإِنْ طَلَقْتُمْوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَيَصْفَأْ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَلَا تَنْسُوا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ» (بقره، ۲۳۷). از آیه شریفه «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ مِنْ أَرْوَاحِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عُدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ وَإِنْ تَعْفُوا وَتَصْفَحُوا وَتَغْفِرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ» (تغابن، ۱۴) چنین برداشت می شود که قرآن سه مرحله برای عفو بیان کرده است: عفو، صفح، غفران. البته در جای دیگری از قرآن مرتبه ای بالاتر از مغفرت برای عفو ذکر شده و آن جواب بدی را با خوبی دادن است: «ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ السَّيِّئَةِ نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَصِفُونَ» (مؤمنون، ۹۶).

چون در فضای مجازی فرصتی فراهم شده که افراد می توانند به اعمال تلافی جویانه اقدام کنند یا به نقد خطای دیگران بپردازند، می توان با راهنما قراردادن قرآن، با گذشت از حق خود مهار خویش را به دست آورد (تقوا) و بخشش را بر انتقام مقدم کرد؛ با این کار، پیوندهای دوستی پایدار می ماند، روابط خانوادگی استوار می شود و فرد با پوشاندن خطای دیگران، عزت نفس خود را تقویت می کند. با الگو قراردادن پیامبران الهی و همچنین ائمه اطهار و توجه به سیره عملی آنان (چون حضرت ایوب که نماد صبر و استقامت است، امام موسی بن جعفر (ع) ملقب به «کاظم» و داستان رفتار امام سجاد(ع) با همسر مروان بن حکم) نیز می توان از برخی آسیب های ناشی از فضای مجازی به خانواده جلوگیری کرد. تشکیل صفحات مجازی و کانال های اطلاع رسانی با محتوای داستان انبیاء و ائمه و بزرگان دین، یکی دیگر از اقدامات ارزشمند در حیطه افزایش سواد رسانه است.

خداوند در قرآن برای حریم خصوصی افراد احترام و اهمیت ویژه ای قائل است و می فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِمَّنَ الظَّنِّ إِنْ بَغَضَ الظَّنِّ إِلَيْكُمْ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبَ بَعْضُكُمُ بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَحِيمٌ» (حجرات، ۱۲). خداوند در این آیه پرهیز از تجسس، غیبت و سوء ظن را لازمه ایمان و تقوا معرفی کرده است. کاربرانی که در فضای مجازی به دلایل مختلفی چون کنجکاوی، سرگرمی، انتقام جویی، نفرت، حسادت و ... به تجسس در امور شخصی دیگران و نقض حریم خصوصی آنان می پردازند، خسارت جبران ناپذیری را به حیثیت، مال و حتی جان آنان وارد می کنند. با عمل به دستورات قرآن می توان از بروز این آسیب جلوگیری کرد. برخی از سایت ها، هکرها و بدافزارها نیز زمینه تجسس و دسترسی به اطلاعات خصوصی افراد را فراهم می کنند. مدیریت فضای مجازی از سوی مسئولان فرهنگی و متخصصان برای مقابله با این موارد ضرورت دارد.

۲-۳-۶- خویشتن داری

خداوند متعال در آیه شریفه « وَلَيْسَتَغْفِفَ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّى يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَالَّذِينَ يَبْتُغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا وَأَتَوْهُمْ مِنْ مَالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ وَلَا تُكْرَهُوا فَتِيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا لِيَبْتِغُوا عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَنْ يُكْرِهِنَّ فَإِنَّ اللَّهَ مِنْ بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَحِيمٌ » (نور، ۳۳)، از مردان مجردی که به دلیل ناتوانی در پرداخت مهریه و نفقه، موفق نشده اند ازدواج کنند، می خواهد که عفت پیشه کنند.

با توجه به آیه فوق، کاربران مجرد باید خویشتن داری کرده و به تأسی از قرآن، مفهوم تقوا را در فضای مجازی رعایت کنند. فیلم های ضد اخلاقی با ترویج زندگی غربی و بی بند و باری، جوانان را بی هویت می سازد و اندیشه خروج از وطن و زندگی بی قید و بند را در آنان تقویت می کند و علاوه بر آن، موجب بیماری های روانی، جسمی و جنسی می شود. عمل به دستورهای قرآن که سلامت جسمی و روانی انسان را تضمین می کند، به ارتقای سواد استفاده از فضای مجازی در خانواده کمک می کند. برنامه ریزی متخصصان و مسئولان فرهنگی برای تشکیل صفحات و کانال هایی مشتمل بر رهنمودهای اخلاقی که رفتار اخلاقی و سیره عملی انبیاء و ائمه (ع) را به طور کاربردی نمودار سازد، اقدام شایسته ای در این زمینه است (فیلم ها، تصاویر، موسیقی و نوشته).

۲-۳-۷- صله رحم در آیه « يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا » (نساء، ۱)، تقوا برابر با رعایت حقوق الهی و ارحام است. صله رحم و ارتباط خویشاوندی یکی از آداب و رسوم زندگی اسلامی است که در قرآن بر آن بسیار تأکید شده است، تا جایی که در آیه « إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَى وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ » (نحل، ۹۰)، هم تراز با عدالت و احسان و بازدارنده از فحشا و منکسر معرفی شده است.

با توجه به تعالیم قرآن در این زمینه، می توان به تشکیل جلسات و مهمانی های خانوادگی پرداخت و از تأثیرات سوء فضای مجازی چون انزوا، گوشه گیری و قطع ارتباط پیشگیری کرد.

۲-۴- نقش عزت نفس در رفع مشکلات تربیتی و ارتقای سواد استفاده از فضای مجازی

عزت در قرآن مخصوص خداوند متعال است و تنها راه کسب عزت، رسیدن به درگاه خدای یگانه است (ایمان) و هر کس خواهان عزت است باید آن را از خدا بخواهد: « مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ وَالَّذِينَ يَمْكُرُونَ السَّيِّئَاتِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَكْرُ أُولَئِكَ هُوَ يَبُورُ » (فاطر، ۱۰). از سوی دیگر، پیامبر و مؤمنان نیز مراتبی از عزت را دارند: « يَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ » (منافقون، ۸). خداوند در این آیه بر پیوند عزت و ایمان تأکید کرده است و می گوید انسان تا وقتی که ایمان دارد، عزت هم دارد. «عزت نفس، مانع می شود که انسان آگاه خود را ارزان بفروشد. کسی که جایگاه خود را بشناسد، هرگز به پستی و حقارت و طمع و ذلت کشیده نمی شود و گوهر خود را به تمنیات نفسانی و خواهش های مادی نمی فروشد» (محدثی، ۱۳۸۱: ۲۱۱).

یکی از آثار ایمان، وقت شناسی و نظم است و مؤمن از وقت خود بیشترین استفاده را می کند. همچنین، افرادی که دارای عزت نفس هستند، به رعایت اخلاق در جامعه، خانواده و فضای مجازی پایبندند. وقتی سخن از ادب به میان می آید، نوعی رفتار خاص و سنجیده با افراد پیرامون در نظر می آید. این رفتار از تربیت شایسته نشأت می گیرد و به نحوه سخن گفتن، معاشرت کردن و ... مربوط می شود. ادب نشانه ایمان و وسیله تقرب به خدا و محبوبیت نزد خالق و خلق است (محدثی، ۱۳۸۱: ۱۷۸-۱۷۰). کرامت نفس موجب می شود افراد روحیه ای والا و گریزان از امور پست و حقیر داشته باشند. بنابراین، با الگو قراردادن قرآن، حفظ کرامت انسانی و عزت نفس، توجه به نقش داستان های قرآنی در تربیت و پیروی از انبیای الهی که با ایمان راسخ عزت نفس خود را به نمایش گذاشتند، می توان از بروز آسیب هایی چون خودنمایی و خود فروشی، بی ادبی، فحاشی و بی عفتی جلوگیری کرد.

۲-۵- فرهنگ سازی استفاده بهینه و درست از امکانات فضای مجازی

یکی از زمینه های چالش برانگیز تربیت در فضای مجازی، عدم فرهنگ سازی کافی و به موقع برای استفاده صحیح از امکانات فضای مجازی است. اکثر فناوری های مدرن امروزی خاستگاه غربی دارد و متناسب با فرهنگ کشورهای غربی طراحی شده است و بدون هماهنگ سازی با فرهنگ ملی دیگر کشورها و بدون بستر سازی های لازم، وارد کشورها شده و چالش های بسیاری را در تناقضات فرهنگی ایجاد کرده است. نبود فرهنگ استفاده صحیح از فضای مجازی، باعث استفاده های بی رویه، بدون برنامه ریزی و در مواردی باعث سوء استفاده از آن شده است. با وجود این نباید به وضع موجود رضایت داد و همه

مسئولان فرهنگی باید برای بهبود فرهنگ استفاده صحیح از فضای مجازی تلاش کنند، چرا که اگر به وضعیت موجود رضایت دهیم، به فرموده حضرت رضاع: «و من رضی شیئا کان کمن آتاه»؛ هر کس از کاری راضی باشد، مانند کسی است که آن را انجام داده باشد. در قبح و گناه آن شریک خواهیم بود. یکی از راهکارهای مهم در زمینه اصلاح محیط تربیتی فضای مجازی فرهنگ سازی است. اگر بتوانیم سطح فرهنگ مخاطبان و کاربران به ویژه کودکان و نوجوانان را در مواجهه با فضای مجازی ارتقا بدهیم، تا حد زیادی در کار تربیت موفق خواهیم بود. اهمیت این امر به اندازه ای است که مقام معظم رهبری درباره فرهنگ سازی تصریح کرده اند که باید ما به دنبال این باشیم فرهنگ زندگی را تبیین و تدوین کنیم و به شکل مطلوب اسلام تحقق ببخشیم (رک: آیت الله خامنه ای، ۱۳۹۱، سخنرانی در جمع مردم خراسان شمالی، www.Khamenei.ir، ۹۴/۱۰/۲۵).

یکی از راه های فرهنگ سازی در این زمینه، توجه به تعقل و تفکر و عقلانیت است که در نظام تربیتی اسلام عقل و پرورش عقلی از اهمیت ویژه ای برخوردار است. آیات قرآن با تعبیر گوناگونی از این بعد ارزشمند سخن می گوید. قرآن با واژه «اولو الألباب» در موارد بسیاری از خردمندان ستایش کرده است. «اللباب جمع «لب» به معنی مغز است. این تعبیر ابتکاری قرآن مبین این نکته است که ارزش واقعی انسان به عقل اوست و کسی که عقل ندارد قشر و پوستهای پوچ و بی ارزش است (رحیمیان رهبر، ۱۳۸۶: ۷۱) و به فرموده علامه طباطبایی مراد از عقل در کلام خدای تعالی آن ادراکی است که با سلامت فطرت برای انسان دست دهد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲، ۲۵۰ - ۲۴۹). امام رضاع (ع) در این زمینه می فرماید: «أفضل العقل معرفة الإنسان بنفسه»؛ برترین خردورزی، خودشناسی انسان است (حلوانی، ۱۴۰۸ق: ۴۴). اگر انسان حقیقت انسانیت خودش را بفهمد و بداند که به چه منظور به این دنیا آمده است و چه آینده ای را در پیش دارد، همیشه تلاش خواهد نمود تا مسیر الهی را طی کند و هیچ گاه از قوانین الهی تخطی نکند. همچنین در سخن گهربار دیگری فرموده اند: «ما هلك امرؤ عرف قدره»؛ هر که قدر خویش بشناسد، نابود نخواهد شد (ابن بابویه، ۱۳۷۸ق، ج ۲: ۵۴). بنابراین یکی از راهکارهای مهم و کارآمدی که می توان در عرصه فرهنگ سازی استفاده از فضای مجازی استفاده کرد، توجه دادن به ابعاد معنوی و حکمت خلقت انسانی است و این که انسان به دلیل عقلانیت و تفکر، هیچ گاه نباید از حریم قوانین الهی خارج شود. همچنین باید همیشه بر زشت شمردن گناه و خارج شدن از حدود الهی تاکید کرد، چرا که به فرموده حضرت علی (ع) «استبجاش الشر یحدو إلی تجنبه»؛ زشت شمردن کار زشت انسان را به دوری گزیدن از آن بر می انگیزد (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ق: ۷۵).

اینترنت در جامعه ما هنوز به دلیل تأخیر فرهنگی و نبود سواد کافی اینترنتی میان کاربران، کارکردهای اصلی و مهم خود را به دست نیآورده است. فرهنگ سازی استفاده بهینه از فضای مجازی به نوعی همان ایجاد حس مسئولیت پذیری بابت انتخاب گزینه های سالم به هنگام استفاده از اینترنت است. به عبارتی کودکان یاد می گیرند در برابر مسائل مختلفی که ممکن است در فضای سایبر تجربه کنند گزینه های شایسته ای داشته باشند.

۲-۶- نظارت و همراهی با فرزندان در استفاده از فضای مجازی

خطرهای آسیب های اینترنت که همه کاربران در معرض آن قرار دارند، برای کودکان و نوجوانان خطری مضاعف محسوب می شود، چرا که شرایط سنی، امکان مواجهه درست با این خطر را برای آنها مشکل تر می کند. قرار گرفتن در معرض محتوای هرزه نگارانه تنها یکی از این خطرهایست. در مقابله با این چالش، یکی از راهکارهای کارآمد، نظارت و همراهی والدین با فرزندان در استفاده از فضای مجازی است. بدیهی است که اگر خود کنترلی از سوی فرزندان و نظارت از سوی والدین نباشد امکان فساد و تباهی فراهم می شود. حضرت رضاع (ع) در این باره می فرماید:

إذا فعل الناس هذه الأشياء و ارتكب كل إنسان ما يشتهي و بهواه من غير مراقبة لأحد كان في ذلك فساد الخلق أجمعين، زمانی که مردمان به کارهای ممنوع دست زدند. و هرکس هر چه دلش خواست عمل کرد، بدون آن که کسی نظارت کند (در این صورت مردم همگی به فساد و تباهی دچار می شوند (حکیمی، ۱۳۸۰: ج ۲: ۶۴۷).

سیره حضرت رضاع (ع) نیز نمایانگر این مطلب است که ایشان همواره به شکل های گوناگون همچون نامه و پیام های شفاهی از دور بر وضعیت فرزندانش حضرت جواد (ع) نظارت می کردند و راهنمایی های لازم را به ایشان ارائه می دادند. چنان که پیش از رفتن به خراسان درباره فرزندانش آن چه شایسته بود، سفارش فرمودند (حرعاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۹: ۴۶۳).

بررسی ها در سیره رضوی نشان میدهد که نظارت خود یکی از راه های تربیت است و باید بدان اهتمام گماشت. درباره فضای مجازی نیز یکی از راهکارهای جلوگیری از آسیب های محیط ناسالم مجازی، نظارت و همراهی والدین است. به نظر می رسد از نقش چشمگیری که نهاد خانواده می تواند در این بین ایفا کند، غفلت شده است. خانواده ها می توانند نقش زیادی در نظارت بر استفاده فرزندان شان از اینترنت داشته باشند و از گرفتار شدن آنها در آسیب های اینترنتی از جمله هرزه نگاری جلوگیری کنند (نوربخش و مولایی، ۱۳۹۰: ۱۳۳). البته چنان که قبلا نیز بیان شد، به این منظور باید سواد رسانه ای خانواده

را هم ارتقا بخشید. سواد رسانه ای شامل مجموعه ای از چشم انداز هاست که مخاطبان به طور فعالانه برای در معرض رسانه ها قرار گرفتن از آن استفاده می کنند (پاتر، ۱۳۸۵: ۱۷). از همین منظر می توان به نقش خانواده در کنترل استفاده کودکان و نوجوانان از رسانه های جدید اشاره کرد. نظارت کافی از سوی خانواده ها بر استفاده فرزندان شان از اینترنت وجود ندارد، زیرا تعداد زیادی از والدین از فعالیت های اینترنتی و دسترسی فرزندان شان به سایت های مخرب بی اطلاع اند.

۲-۷- ترغیب به استفاده کمتر از فضای مجازی و ایجاد جایگزین

امروزه اینترنت در زندگی اجتماعی، جای دوستان و نزدیکان را گرفته و در حقیقت جایگزین روابط دوستانه و فامیلی شده است. افرادی که ساعت ها وقت خود را در سایت های اینترنتی می گذرانند بسیاری از ارزش های اجتماعی را زیر پا می نهند. چرا که فرد دیگر فعالیت های اجتماعی خود را کنار می گذارد و به فعالیت های فردی روی می آورد. «نتایج پژوهش شاندرز نشان داد که استفاده زیاد از اینترنت با پیوند ضعیف اجتماعی مرتبط است. برعکس کاربرانی که از اینترنت کمتر استفاده می کنند، به طور قابل ملاحظه ای با والدین و دوستانشان ارتباط بیشتری دارند» (صبوری خسروشاهی، ۱۳۸۶: ۱۴). بررسی محققان نشان می دهد شاید هیچ گاه کاربران اینترنت از افسردگی و انزوای اجتماعی خود آگاه نباشند و در صورت آگاهی آن را تایید نکنند اما ماهیت کار با اینترنت چنان است که فرد را در خود غرق می کند و مانع از ارتباط اجتماعی او با محیط فیزیکی اطراف می شود. کودکان و نوجوانانی که بی اندازه در فضای مجازی حضور دارند، کمتر تمایل به شرکت در جلسات عمومی و خانوادگی از خود نشان می دهند و تنهایی و ارتباط نداشتن را بر این گونه روابط ترجیح می دهند. این مسئله در بلند مدت آثار سوء زیادی را به بار خواهد آورد به طوری که شاید کودک یا نوجوان هرگز نتوانند جایگاه اجتماعی مناسبی را برای خود کسب کنند یا هرگز نتوانند از حقوق اجتماعی خود دفاع کنند. حال با توجه به این که محیط تربیتی نقش مهمی در تربیت دارد و یکی از راهکارهای قرآن، هجرت از محیط کفر، به محیط های توحیدی است، چنان که می فرماید: «و من یهاجر فی سبیل الله یجد فی الأرض ماما کثیرا و عه» و هر که در راه خدا هجرت کند در زمین اقامتگاه های فراوان و گشایش ها خواهد یافت (النساء، ۱۰۰). در برخی موارد لازم است که انسان محیط بد را رها و به محیط سالم هجرت کند. چنان که در مقام عمل عده ای از مومنان در طول تاریخ، از محیط زندگی خارجی خود بیرون آمده و به سوی محیط سالم و دینی هجرت کرده، و برای ادامه زندگی خود و عائله خود، محل امن و مساعدی انتخاب کرده، تا بی مانع برای اجرای برنامه الهی و دینی خود موفق باشد. آری محیط تاریک و آلوده بزرگترین مانع از رشد معنوی و پیشرفت روحی انسان است و از این لحاظ هجرت به دار الکفر {اگر مانع از اجرای برنامه های الهی و دینی انسان شود} ممنوع و از معاصی کبیره شمرده شده است (مصطفوی، ۱۳۸۰، ج: ۲۴). با این توضیح، به نظر می رسد یکی از راهکارهای بهبود محیط تربیتی فرزندان، ترغیب به استفاده کمتر از فضای مجازی و حضور بیشتر در محیط های حقیقی و فیزیکی و شرکت در بازی های گروهی باشد. حضرت رضاع) در توصیه ای به حضرت عبدالعظیم(ع) فرمودند: «به دوستان من بگو راه نفوذ شیطان را بر خود ببندند» (مفید، ۱۴۱۴ق: ۲۴۷). حال اگر فضای مجازی به میدانی برای تخریب معنویت گرایی کودکان و نوجوانان و عرصه ای برای پیشبرد اهداف شیطانی تبدیل شده است، بهتر است تا حد امکان از حضور بی دلیل در فضای مجازی جلوگیری شود تا زمینه های لازم برای رفع آسیب های فضای مجازی فراهم شود.

از طرفی حضور زیاد در فضای مجازی، کودکان و نوجوانان را با مشکل اجتماعی نشدن و گوشه گیری مواجه می کند، در حالی که بررسی سخنان و سیره حضرت رضاع) نشان می دهد، ایشان همواره به صله رحم و گسترش روابط بین افراد جامعه تاکید داشته اند. حضرت رضاع) در این باره می فرمایند:

ان الله عز و جل أمر بلاته مقرون بها ثلاثه آخری ..... و أمر باتقاء الله و صله الرحم فمن لم یصل رحمه لم یتق الله عز و ج، خدای بزرگ به سه کار فرمان داده است که باید با سه کار دیگر همراه باشد و به تقوای الهی همراه با صله رحم امر فرموده است پس هرکس روابط خانوادگی را رعایت نکند به تقوای الهی دست نیافته است (ابن بابویه، ۱۳۶۲، ج: ۱: ۱۵۶).

این روایت و سایر سخنان حضرت در این باره و همچنین بررسی نمونه های عینی در سیره حضرت خود به وضوح اهمیت ارتباط با دیگران و اجتماعی بودن را بیان می دارد. لذا ترغیب به استفاده کمتر از فضای مجازی و حضور در محافل اجتماعی و خانوادگی خود به عنوان یک راهکار در مقابله با آسیب های فضای مجازی مطرح خواهد بود.

نتیجه گیری

۱. سواد استفاده از فضای مجازی بر استفاده از آن تقدم دارد، در غیر این صورت، فضای مجازی، مشکلات متعددی را ایجاد خواهد کرد.
۲. با توجه به اینکه قرآن، چراغ هدایت و راهنمای الهی انسان در همه زمان ها بوده است و در هر عصری برای بشر برنامه هایی دارد، اصیل ترین منبع برای ارتقای سواد کاربری فضای مجازی به شمار می رود. سخن پیامبر اکرم (ص) مبنی بر لزوم مراجعه به قرآن در هنگام هجوم فتنه ها، مؤید این نظر است. در نتیجه، تمسک به ظرفیت های اعتقادی دین اسلام، به ویژه قرآن، برای پیشگیری از آسیب های خانوادگی و اجتماعی، شایسته و ضروری است.
۳. مشکلات ناشی از ضعف سواد کاربری فضای مجازی در خانواده عبارتند از: ۱. مشکلات اعتقادی معرفتی، همچون وارد کردن شبهات در دین یا تمسخر و استهزاء بزرگان دینی؛ ۲. مشکلات روحی، مانند ناراحتی و افسردگی، تشویش و اضطراب، عدم اطمینان و آرامش؛ ۳. مشکلات رفتاری در خانواده و جامعه، مانند رفتارهای غیر اخلاقی، تجسس در امور دیگران، غیبت، تهمت و حرمت شکنی، سوء ظن، اشاعه فحشا، کینه توزی و انتقام جویی و اعمال مغایر با ادب و تربیت (خودنمایی و خودفروشی، فحاشی و بی عفتی در کلام و ...).
۴. راهکارهایی که برای ارتقای سواد استفاده از فضای مجازی وجود دارد به دو بخش تقسیم می شود: ۱. اقدامات فردی که کاربران فضای مجازی باید انجام دهند، مانند الگو قراردادن آیات قرآن و افزایش ایمان، تقوا و توکل؛ ۲. اقداماتی که مبلغان و مسئولان حوزه آموزش و تربیت باید انجام دهند، مانند تشکیل صفحات و کانال های جذابی که محتوای اخلاقی دارند و در آنها از تصاویر مربوط به داستان پیامبران و اولیای الهی در قالب فیلم، پویانمایی و... استفاده شود.
۵. مشکلاتی چون غیبت و تجسس در امور دیگران، تهمت و حرمت شکنی، سوء ظن، فحشا و اشاعه آن، کینه توزی و انتقام جویی و بسیاری آسیب های دیگر از پیامدهای استفاده تا آگاهانه از فضای مجازی است. براساس آموزه های قرآن، تقوا راهکار اخلاقی رفع این گونه مشکلات به شمار می رود. راه های افزایش تقوا در فضای مجازی عبارت است از: پرهیز از غیبت و تجسس، اجتناب از شایعه پراکنی، تهمت و سوء ظن، پرهیز از اشاعه فحشا، خودداری از ورود به کانال ها و سایت های غیراخلاقی و عدم توسعه آن ها و توجه به صلح رحم، عفو و گذشت و خویشتن داری.
۶. فضای مجازی در گسترش موارد فحشا، مانند تصاویر، فیلم ها و ترانه های مبتذل، نقش مؤثری دارد. برای حفظ باورها و ارزش های اخلاقی باید برنامه ریزان فرهنگی در حوزه آموزش برای این موضوع سرمایه گذاری کنند و تدابیری بیندیشند. نظارت بیشتر مسئولان نیز ضرورت دارد. با توجه به اینکه عمدتاً در تفاسیر، تحلیل کاربردی درباره داستان انبیاء صورت نگرفته است، می توان با تصویرسازی داستان انبیاء و امامان در قالب فیلم، پویانمایی و... از این داستان ها در فضای مجازی بهره برد و به ارتقای سواد استفاده از فضای مجازی پرداخت. ترویج و انتشار موسیقی های معنوی، محلی، ملی و حماسی در فضای مجازی، احساس معنویت، عرق ملی و تعلق خاطر به میهن را در افراد بیدار می کند، آنان را متوجه هویت خود می سازد و موجب کاهش اشاعه فحشا می شود. افزون بر این، اعضای خانواده و کاربران فضای مجازی باید در فراگیری سواد رسانه دقت و کوشش بیشتری داشته باشند و از ورود به شبکه های غیراخلاقی خودداری کنند و با الگوبرداری از قرآن، جلوی گسترش و اشاعه فحشا را بگیرند.

منابع و مراجع

۱. قرآن کریم (۱۳۸۸)؛ ترجمه محمد مهدی فولادوند؛ تهران: جمهوری اسلامی.
۲. ابن فارس، احمد (۱۴۰۴)؛ معجم دقایب اللغه؛ قم: مکتب الاعلام الاسلامی.
۳. ابن منظور، محمد بن مکرم (بی تا)؛ لسان العرب، بیروت: دارالفکر للتباعه و النشر.
۴. افتخاری، اصغر (۱۳۹۴)؛ «مزایا و معایب ورود دین به فضای مجازی»، ماهنامه علمی تخصصی اطلاعات حکمت و معرفت؛ سال ۱۰، ش ۳، از ص ۲۹ تا ۳۲.
۵. پاتر، جیمز (۱۳۸۵)؛ تعریف سواد رسانه ای؛ ترجمه لیدا کاووسی، فصلنامه رسانه؛ سال ۱۷، ش ۴، ص ۷ تا ۲۶.

۶. جعفریان بیسار، حمید، ناهید خدایاری و لیلا حسن زاده (۱۳۹۵)؛ «آسیب شناسی فضای مجازی و خانواده؛ مجله مطالعات روان شناسی و علوم تربیتی؛ دوره ۲، ش ۴، ص ۱۵ تا ۲۴.

۷. دشتی، محمد؛ (۱۳۷۹)؛ ترجمه نهج البلاغه؛ قم: انتشارات مشرقین؛ چاپ چهارم.

۸. ذکاوتی قراگزلو، علیرضا (۱۳۸۳)؛ اسباب النزول؛ تهران: نی.

۹. شهوند پور، راضیه و حمیدرضا سالارکیا (۱۳۹۳)؛ «قرآن و سواد رسانه ای با تأکید بر خبر و خبرنگاری»: مجله علوم قرآن و حدیث؛ ش ۵، ص ۵۱ تا ۸۲.

۱۰. صدر، محمد باقر (۱۴۰۹ق)؛ التفسیر الموضوعی و الفلسفۃ الاجتماعیۃ فی الما- رسمۃ؛ بیروت: دارالعالیمیۃ.

۱۱. طباطبائی، سید محمد حسین (۱۳۷۴)؛ تفسیر المیزان، ترجمه سید محمد باقر موسوی؛ قم: جامعه مدرسین حوزه علمی قم، دفتر انتشارات اسلامی.

۱۲. فاتحی زاده، مریم، نجمه بارباز و اعظم پرچم (۱۳۹۵)؛ «مدیریت تعارض های زناشویی با رویکرد حل مسئله از منظر مشاوره خانواده و اسلام؛ قصادنامه شورای فرهنگسی اجتماعی زنان و خانواده؛ دوره ۱۹، ش ۷۴، ص ۶۷ تا ۹۱.

۱۳. قمی، عباس (۱۳۷۵)؛ دفاتح الجنان؛ تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

۱۴. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق (۱۴۰۷ق)؛ الکافی؛ تهران: دارالکتب الإسلامیۃ.

۱۵. محدثی، جواد (۱۳۸۱)، اخلاق معاشرت؛ ج ۳، قم: مؤسسه بوستان کتاب انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی).

۱۶. مصطفوی، حسن (۱۴۳۰ق)؛ التحقیق فی کلمات القرآن الکریم؛ بیروت: دارالکتب العلمیۃ، مرکز نشر آثار علامه مصطفوی.

۱۷. موحد علوی، علیرضا (۱۳۹۵)؛ «فضای مجازی، فرصت ها، تهدیدها، چالش ها و پیامدهای پیش رو در مقابله با تهدیدهای نرم»؛ مجله مطالعات عملیات روانی؛ ش ۴۴، ص ۱۵۷ تا ۱۸۲.

تارنما

سایت مؤسسه حسابرسی و خدمات مدیریت (دایا رهیافت)؛ علی شیرزاد: «انواع سواد از نظر یونسکو»؛ تاریخ بازیابی: ۱۳۹۶/۹/۲۰.